

v tom, že predmetom jej analýzy sa stala jedna z najmenej rozpracovaných, pritom

však najdôležitejších etických kategórií, kategórie mravnej požiadavky.

Barbora Hlavová

O PROBLÉMOCH VÝBERU TEÓRIÍ

E. A. MAMČUR, *Problema vybora teorii* (K analýzu perechodnyh situacij v razvitii fizičeskogo znanija). Izd. Nauka, Moskva 1975, 23 s.

Kniha E. A. Mamčurovej o problémoch výberu teórií je, ako hovorí aj jej podtitul, analýzou metodologických problémov súvisiacich s prechodom od jednej teórie k druhej. Pozornosť sa v nej sústreďuje na špecifickosť tzv. prechodových situácií v histórii vedy, pričom autorka dokumentuje svoje tézy najmä na príkladoch vývoja fyzikálneho poznania.

Kniha je rozdelená do piatich kapitol a v každej z nich sa skúmajú postupne jednotlivé aspekty zložitého, dialekticky protirečivého procesu evolúcie vedeckého poznania v spätosti s problémom výberu konkurujúcich si teórií. Autorka sa v nich kriticky vyrovnáva s prístupmi k problému, vypracovanými v súčasných nemarxistických filozofiách, a načrtáva možnosti jeho pozitívneho riešenia v rámci dialektickomaterialistickej teórie poznania.

V prvej kapitole vymedzuje E. A. Mamčurová podstatu výberu teórií a skúma jej gnozeologické predpoklady. V tejto súvislosti venuje pozornosť nietkorým aspektom štruktúry vedeckých teórií, a to najmä netradičnej interpretácii hypoteticko-deduktívnej teórie ako špecifickej formy axiomatizovaného poznania. V dôsledku neodstrániteľnosti teoretických predpokladov vo vedeckom poznaní mení sa tu vzhľadom na tradičnú interpretáciu zásadným spôsobom predstava o elementoch teórie. Ako nový prvok teórií tu vystupuje ich tzv. nadempirický obsah, ktorého zdrojom je akumulácia predchádzajúcej teoretickej i praktickej činnosti sociálneho človeka, a ktorý nachádza svoj výraz vo filozofických kategóriách, v svetonázore, v systé-

me hodnôt vládnučich v danej etape vývoja ľudskej spoločnosti. V netradičnom modeli poznania vznikla tendencia relativizovať protikladnosť teoretických a empirických prvkov. Autorka v tejto súvislosti rozoberá odlišné chápanie pojmu empirickej bázy teórie u rôznych predstaviteľov nemarxistickej metodológie. Usiluje sa podať rekonštrukciu procesov výberu teórií, pričom tento proces vymedzuje ako takú situáciu v poznaní, ktorej objektívne predpoklady vytvárajú konkurujúce si teoretické koncepcie. Subjektívne sa tieto situácie prijímajú ako do istej miery nerozhodné, neurčité v smere ďalšieho pohybu poznania, a môžu sa riešiť prechodom k jednej z konkurujúcich si teórií E. A. Mamčurová vyčleňuje tri typy „výberových situácií“, a to podľa ekvivalentnosti konkurujúcich si teórií v empirickej a sémantickej rovine. Venuje pozornosť najmä tomu typu výberových situácií, pri ktorých sú konkurujúce teórie ekvivalentné v empirickej rovine, no neekvivalentné v sémantickej rovine. Na historických príkladoch z možnej existencie rôznych teoretických koncepcií, potvrdzovaných empirickými faktami, dokazuje E. A. Mamčurová, že proces poznania nie je v nijakom prípade jednoznačne determinovaný faktami, a že je mylné predpokladať možnú existenciu priamej cesty od empirickej bázy k teórii. Práve zo zorného uhla výberových situácií demonštruje Mamčurová nesprávnosť takého prístupu k teórii, kde sa pod teóriou rozumie len jednoduchá syntéza, iba zovšeobecňovanie faktov. Rovnako z tejto pozície kriticky analyzuje neo-

pozitivistickú tézu o možnosti overovať pravdivosť teoretických konštrukcií ich redukciou na elementárne experimentálne fakty. Autorka správne dôvodí, že možnosti alternatívnej teoretickej interpretácie jedného empirického materiálu spočívajú v jestvovaní odlišného predchádzajúceho teoretického pozadia, celej intelektuálnej klímy umocnenej navyše osobitosťou každého vedca. Všetky tieto faktory sa zúčastňujú na determinácii procesu konštrukcie idealizovaných objektov, s ktorými daná teória pracuje.

V druhej kapitole podáva E. A. Mamčurová rekonštrukciu procesu výberu na empirickej báze, pričom si všima najmä varianty koncepcie falzifikacionizmu, vypracované anglickým filozofom a logikom Popperom, ale aj koncepcie vypracované jeho žiakom a do istej miery kritikom J. Lakatosom. Podstatu koncepcie falzifikacionizmu rozoberá autorka knihy najmä v súvislosti s jej vzťahom k rekonštrukcii výberových situácií. Podľa tejto koncepcie je logickým argumentom, ktorý diktuje nevyhnutnosť prechodu od jednej teórie k druhej, proces falzifikácie starej teórie, pričom v poznaní sa rozlišuje fundamentálna asymetria medzi verifikáciou a falzifikáciou. Autorka kriticky analyzuje ohraňenosť Popperovej koncepcie, ktorá je v rozpore s históriou reálneho fyzikálneho poznania napríklad aj v otázke prípustnosti istých modifikácií teórií.

Na pozadí histórie vedeckého poznania sleduje autorka aj problém ontologického statusu tzv. „kritického experimentu“ vo vede. Spôsob, akým pristupuje k tomuto problému, je v súlade s dialektickou metódou, usiluje sa o rešpektovanie a zachytenie všetkých súvislostí skúmaného javu. Veľmi správne hodnotí kritický experiment ako jav podmienený v značnej miere spôsobom myslenia celého pokolenia vedcov, vedeckej tradície i celkovým duchom doby ako niečo, čomu sa pripisuje úloha kritického arbitra vo vede len v retrospektívnom prehodnocovaní procesu výberu medzi konkurujúcimi si teóriami. V súvislosti s problémom kritického experimentu a taktiež

s hľadaním kritérií vedeckosti dôvodí E. A. Mamčurová, že nemožno súhlasiť s tvrdeniami o existencii výlučných formálno-logických kritérií, ktoré by mohli jednoznačne vymedziť hranice použiteľnosti teórie a taktiež prechod od jednej teórie k druhej. Mechanizmy kontroly nad procesom zhody teórie s empirickými faktami, ktoré sa realizujú v histórii poznania, rozhodne prekračujú hranice formálnologických schém poznania. Neuvedomenie si tejto skutočnosti spôsobuje obmedzenosť dogmatického falzifikacionizmu. Riešenie problémových situácií, spätých s výberom konkurujúcich si teórií, je v značnej miere podľa Mamčurovej poznamenané aj rôznymi psychologickými a sociálnymi faktormi (inercia myslenia, tradícia, fakt, že starý teoretický systém môže lepšie zodpovedať vládnucej ideológii atď.). Z konštatovania tejto dôležitej tézy vychádza Mamčurová pri formulovaní ďalšej otázky, ktorú sa usiluje vo svojej knihe riešiť. Je to otázka o úlohe mimoempirických kritérií, ktoré determinujú v podstatnej miere proces výberu konkurujúcich si teórií. V tejto súvislosti analyzuje metodologické princípy, ktoré spolupôsobia pri mechanizme výberu teórií, a podáva radikálnu kritiku empirizmu a jeho dogmy o tom, že kritériom prijatia teórie alebo jej odmietnutia je zhoda, resp. nezghoda teórie s empirickými faktami. Autorka analyzuje funkciu metodologických regulatívnych princípov, zúčastňujúcich sa na procese formovania nového poznania, ktoré usmerňujú bádateľské úsilie. Veľmi dôležité je vymedzenie postavenia a úlohy týchto metodologických regulatívov. Vychádzajúc zo základných téz marxisticko-leninskej filozofie, Mamčurová hovorí o vzťahu týchto regulatívov k logike. Správne upozorňuje, že chápe v tomto prípade nielen formálnu logiku, ale logiku v širšom zmysle. Tým zostáva podobné stanovisko ako mnohí sovietskí metodológovia o možnostiach logického prechodu od empirického ku teoretickému, chápajúc pod logikou nielen jej formálne schémy, ale najmä logiku ako metódu materialistickej dialektiky. Rekon-

štruujuć proces prechodu od klasickej mechaniky ku špeciálnej teórii relativity, vysvetľuje autor na analýze reálneho procesu poznania úlohu mimoempirických metodologických princípov. Pri Einsteinovej teórii relativity zaznamenáva tri typy princípov, ktoré sa zúčastňovali na jej sformovaní. Mamčurová zdôrazňuje, že nie všetky metodologické princípy sú ekvivalentné, pokiaľ ide o funkcie, ktoré majú plniť v jednotlivých etapách vedeckého poznania. Niektoré z nich (princíp invariantnosti, princíp korešpondencie) majú matematický charakter a vyjadrujú určité požiadavky vzhľadom na matematický formalizmus teórie, iné, napr. princíp pozorovateľnosti, pôsobia najmä na obsahovú stránku teórie, určujú charakter jej idealizovaných objektov, a iné zas majú hlavnú úlohu pri oceňovaní vedeckého statusu konkurujúcich si teórií. K nim patrí napr. princíp falzifikácie alebo prostoty. Vo všeobecnosti možno povedať, že pri formovaní ideálu teórie zohrávajú spomínané metodologické princípy dôležitú úlohu spolu so systémami všeobecnokultúrnych a sociálnych hodnôt. Autorka skúma ďalej tieto metodologické princípy z hľadiska toho, ako zodpovedajú určitým základným zákonitostiam rozvoja vedeckého poznania. Na rozdiel od pozitivistického prístupu k úlohe metodologických princípov pri tvorbe vedeckých teórií, vychádza dialektickomaterialistická teória poznania z faktu, že geneticky sú tieto princípy úzko späté so širším pozadím rozvoja vedeckého poznania, v značnej miere aj s filozofiou.

V ďalšej kapitole recenzovanej knihy sa venuje pozornosť problému jednoduchosti ako kritériu pri výbere teórií. Hneď v úvode vymedzuje tento pojem ako jednoduchosť znakových systémov, prostredníctvom ktorých sa vyjadruje teoretický systém a upozorňuje na relatívnu platnosť niektorých klasifikácií jednoduchosti, ktoré vošli do metodologickej literatúry (či už Postova typológia na lingvistickú, sémantickú a pragmatickú jednoduchosť, či Reichenbachova induktívna a deskriptívna jednoduchosť, či Keményho vymedzenie

jednoduchosti na základe používaných diferenciálnych rovníc a či napokon známe kritérium Macha spočívajúce v ekonómii myslenia a kritizované už Leninom v *Materializme a empiriokriticizme*). Podľa Mamčurovej je možné vyčleniť v histórii názorov týkajúcich sa princípu jednoduchosti dve základné etapy. Prvá etapa sa viazala na metafyzický materializmus a usilovala sa vyvodzovať jednoduchosť vedeckého poznania z jednoduchosti samej prírody, a druhá etapa sa už dištancovala od tohto naivno-realistického názoru a chápala jednoduchosť ako istú charakteristiku teórie, vďaka ktorej sa táto teória uprednostňuje pred konkurujúcou teóriou. Autorka kriticky analyzuje rôzne koncepcie jednoduchosti a skúma ich heuristické možnosti. Skúma napr. Popperov pokus spájať koncepciu jednoduchosti s princípom falzifikovateľnosti, poukazujúc na príčiny neúspechu Popperovho pokusu. Podobne odhaľuje aj neurčité kritériá sformulované G. Schlesingerom v jeho koncepcii tzv. dynamickej jednoduchosti. Táto koncepcia mala byť akousi kritickou reakciou na predchádzajúce statické koncepcie a na rozdiel od nich, podľa Schlesingera, rozhodujúca úloha v nej pripadla nie takej jednoduchosti, ktorá sa vzťahuje na danú situáciu, ale len takej, ktorá smeruje k pohybu, k rozvoju ďalšieho poznania. Mamčurová však opäť na historických príkladoch z fyzikálneho poznania ilustruje nemožnosť prisúdiť tejto koncepcii úlohu skutočne rozhodujúceho faktora, ktorý pôsobil pri výbere teórií v reálnom poznaní. Na základe kritického skúmania vývoja reálneho fyzikálneho poznania prichádza k záveru, že je veľmi diskutabilné hľadať akési jediné meradlo jednoduchosti, ktoré by tvorilo postačujúci základ pre proces výberu konkurujúcich si teórií. Požiadavku hľadať v rôznych typoch jednoduchosti jednoznačne determinujúci faktor, ovplyvňujúci pohyb poznania, pokladá za nerealizovateľnú.

Štvrtú kapitolu koncipovala autorka predovšetkým ako kritiku antipozivistických tendencií v rámci „filozofie vedy“. Súhlasí s mnohými výčtkami jej predstaviteľov

na konto pozitivistickej filozofie, ale nesúhlasí so všetkými ich názormi. Všímajúc si najmä koncepcie T. Kuhna a J. Lakatosu, konfrontuje základné tézy pozitivistických a antipositivistických tendencií v buržoáznej filozofii posledných desaťročí. Ústredným momentom kritiky pozitivismu v lone „filozofie vedy“ sa stáva poukaz na nedostatčnú dynamickosť logického pozitivismu, ktorý nevenoval pozornosť procesu rastu poznania, ako aj myšlienka o jestvovaní určitých teoretických predpokladov každého konkrétneho vedeckého poznania, určitého apriórneho teoretického rámca. Táto idea, ktorá sa u rôznych predstaviteľov antipositivistickej filozofie vedy realizuje vo viacerých podobách (Kuhnove paradigmy, Feurbendove a Hansonove tézy o dominantnosti teórie, Lakatosova téza o existencii určitého „hard core“ vo výskumnom programe atď.), mieri veľmi kriticky na dogmu empirizmu o existencii slobodného a od každej teórie nezávislého jazyka pozorovania, na ktorom je možné postaviť vedecké poznanie. Títo predstavitelia sa diametrálne rozchádzajú s tézami pozitivismu aj v otázkach spolupôsobenia sociálnych a všeobecnokultúrnych, ako aj osobnostných faktorov na vytváranie vedeckého poznania. E. A. Mamčurová správne hodnotí určitý pozitívny prínos napr. Kuhnovej koncepcie, kritizujúcej dogmatický falzifikacionizmus a empirizmus, no súčasne podrobuje kritike aj samého Kuhna za jeho príklon k určitému druhu iracionalizmu, spočívajúceho v odmietaní existencie objektívnych kritérií tzv. prechodných situácií vo vede, kde za hlavný faktor pokladá zmenu v psychológii vedeckého spoločenstva. Pomerne podrobnej analýze podrobuje Mamčurová aj východiskové tézy Lakatosovej koncepcie výskumných programov. Poukazuje na jej niektoré pozitívne momenty (zahnutie určitých filozofických téz, vedeckej metafyziky do „vnútornej histórie“ vedy, možnosť vysvetliť istú kontinuitu vo vedekom poznaní, rozpracovanie problému modifikácií teórií i pokus hľadať objektívnu logiku procesu rastu poznania), no po-

ukazuje aj na nedostatky, nejasné a neurčité kritériá, ktoré Lakatos vo svojej koncepcii sformuloval.

V záverečnej kapitole venuje autorka pozornosť problému evolúcie vedeckého poznania a výberu teórií, problému porovnateľnosti dvoch rôznych teórií, logickej rekonštrukcii prechodných situácií vo vede a napokon úlohe sociálnych faktorov pri tvorbe vedeckého poznania. Za dôležitý predpoklad pri riešení problému porovnateľnosti teórií pokladá Mamčurová vymedzenie dvoch podmienok, a to existencie určitej všeobecnosti v teoretických jazykoch, v ktorých sa formulujú porovnávané dôsledky, a existencie jazyka pozorovania, ktorý by bol nezávislý od porovnávaných teórií. Mamčurová vychádzajúc z dialektického rozboru poznania, jeho jednoty empirických a teoretických aspektov, tvrdí, že je možné splniť obe podmienky. Teoretické systémy sú podľa neho porovnateľné aj pokiaľ ide o množstvo empirického obsahu aj jednoduchosť. Za nezmyselnú pokladá však otázku o akomsi kritériu abstraktne chápanej „lepšej“ teórie z dvoch konkurujúcich si teórií. Rešpektujúc základné tézy dialektického materializmu o praktickej povahe poznania, vysvetľuje vzťah dvoch konkurujúcich a za sebou nasledujúcich teórií ako vzťah dvoch zákonitých etáp zložitého procesu poznania. Rovnako za nezmyselnú požiadavku pokladá určitú adekvatnosť, pravdivosť poznania bez ohľadu na subjekt poznania, pričom, pochopiteľne, má na mysli subjekt sociálny, historicky podmienený. Mamčurová dôrazne upozorňuje, že pri hľadaní objektívnych zákonitostí procesu rozvoja poznania je nevyhnutné mať na pamäti širší záber, v ktorom okrem vnútrovedných faktorov pôsobia aj také komponenty, ako sú kultúrne hodnoty, štýl a spôsob myslenia epochy. Aj keď sú v princípe nealgoritimizovateľné, tvoria neoddeliteľnú súčasť objektívnej logiky rozvoja poznania. Rešpektovaním takéhoto širokého záberu sa môže prekonať jednostranné a úzko vymedzované chápanie skúmaného problému v rôznych buržoáznych filozofických koncepc-

ciách. Mamčurová vlastne chcela poukázať na možnosti plodného rozpracovania načrtnutých problémov v rámci dialekticko-materialistickej teórie poznania. Preto mož-

no jej knihu pokladať za hodnotný príspevok do doterajšej tvorby v marxistickej metodológii.

Evela Farkašová

MARXOVA TEÓRIA PRAXE

T. M. JAROSZEWSKI, *Rozważania o praktyce*. Wokół interpretacji filozofii Karola Marksa. PWN, Warszawa 1974, 392 s.

Existuje jeden Marx, alebo niekoľko Marxov? Je jedna interpretácia Marxovej tvorby, alebo je ich viac? Na tieto a podobné otázky sa podujal odpovedať vo svojej knihe *Rozważania o praktyce* poľský marxistický filozof Tadeusz M. Jaroszewski.

Čo nás vedie k tomu, aby sme si ešte dnes tieto otázky spolu s autorom vôbec kládli? Je to skutočnosť, že sa k Marxovej pozostalosti hlási čoraz širšie filozofické príbuzenstvo, nárokuje si titul „marxista“, hoci často je jeho skutková intencia v rozpore s touto pretenciou. Aj tí, ktorí si voči nej zachovávajú istú rezervovanosť, priznávajú, že filozofia 20. stor. napriek neprehľadnosti izmov sa vlastne delí na dva tábory filozofov: marxistov a antimarxistov (napr. Léopold Flam, *La philosophie au tournant de notre temps*. Presses Universitaires de Bruxelles, 1970, s. 15).

Táto skutočnosť je motívom Jaroszewského „retour aux sources“ Marxovej tvorby, aby formou polemiky rozobral interpretačne najdiskutovanejšie miesto v štruktúre Marxovej filozofie, problematiku teórie praxe, a dokázal aj tu univocitu celého Marxovho filozofického rozvrhu v jeho historicko-štrukturálnych transformáciách, ktorá vylučuje všetky pokusy o interpretačnú mnohoznačnosť Marxovho diela a osobitne jeho kategórie praxe.

Recenzovaná práca si teda — podľa autorovho priznania — „nenárokuje na celkové, monografické spracovanie filozofického dedičstva Karola Marksa“ (s. 13). Je koncipovaná do dvoch veľkých častí. Prvá

je venovaná analýze pojmu praxe, jeho rozsahu a významu v celku Marxovej filozofie. Druhá je zameraná na konkrétne použitie marxistickej teórie praxe v dvoch problémových okruhoch, vo filozofickej antropológii a v gnozeológii.

V prvej časti sa Jaroszewski, okrem uvedeného, upriamuje ešte na tzv. mýtus o dvoch Marxoch. Je to okruh zapadajúci svojím charakterom i podaním skôr do historicko-filozofickej problematiky. Jeho prítomnosť v *Rozważaniach* je však zdôvodnená tým, že práve mýtus o dvoch Marxoch, mladom a zrelom, slúži ako odrazový mostík mnohým autorom pre tvrdenie, že Marxov pojem praxe rozsahom ponúka najmenej dve interpretácie, a to podľa toho, či ho koncipoval mladý a či zrelý Marx. (Spor o interpretačné možnosti rozsahu Marxovho pojmu praxe je sporom o to, či Marx pod pojmom praxe rozumel ľudskú produktívnu, predmetnú činnosť, alebo ľudskú činnosť vôbec.) Pre Jaroszewského nie je filozoficky ani historicky únosné vidieť medzi mladým a zrelým Marxom diametrálny rozdiel, ako to robí napr. L. Althusser, ktorý mladého Marksa považuje za „abstraktného radikálno-meštiackeho humanistu“, a teda nemarxistu; podobne ho chápe väčšia tzv. „ortodoxných“ z kruhu kautskovskej tradície. Alebo naopak, ako sa to robí v marxologických a revizionistických kruhoch, že sa obhajuje mladý Marx ako „dobrý“ a „pravdivý“, hlboký filozof a humanista, a zrelý Marx sa predstavuje ako zradca humanizmu, metafyzický materialista či